

Формування особистісно-зорієнтованого навчального середовища в початковій школі в умовах упровадження інклюзивної освіти

Автори: Терехова Л.Ю., учитель
початкових класів, Романова О.В.,
заступник директора з навчальної
роботи Чугуївського НВК № 6 імені
І.М.Кожедуба

Поширення в Україні процесу інклюзивного навчання дітей з обмеженими можливостями здоров'я є не лише відображенням часу, але й представляє собою ще один крок до забезпечення повної реалізації прав дітей з особливими потребами на якісну освіту. Рівень підтримки, гуманізм та терпимість у ставленні до дітей з особливими потребами, можливість надати їм доступну та якісну освіту – показники ступеня розвитку суспільства, в якому вони живуть.

Формування особистісно-зорієнтованого навчального середовища в початковій школі в умовах упровадження інклюзивної освіти забезпечує створення умов для отримання кожним учнем того рівня освіти, який відповідає його здібностям та індивідуальним особливостям, розвиток інтелектуальної, емоційної сфери дитини, формування його ціннісних орієнтирів.

Новизна педагогічних ідей досвіду полягає в розробці структурно-функціональної моделі формування особистісно-зорієнтованого навчального середовища в початковій школі в умовах упровадження інклюзивної освіти.

Проблема спільного навчання учнів з типовим розвитком та з особливостями психофізичного розвитку надзвичайно багатостороння й розглядається вітчизняними та зарубіжними педагогами, дефектологами, психологами (А.А.Колупаєва, С.В.Литовченко, Т.В.Сак, Л.М.Шипіцина, Н.Д.Шматко та ін.). Їх дослідження доводять, що для учня з особливими освітніми проблемами дитячий колектив, в якому він знаходиться, є найпотужнішим ресурсом для розвитку. Розумовий, емоційний і соціальний розвиток дітей з психофізичними вадами безпосередньо залежить від позитивного ставлення до них, їх розуміння і прийняття вчителями, батьками й здоровими дітьми. Українські дослідники С. Міронова, О. Завальнюк зазначають, що необхідними умовами забезпечення інклюзивного навчання є позитивна налаштованість педагогічного колективу, адекватне сприймання ним дітей з особливостями психофізичного розвитку, готовність до налагодження соціальної взаємодії вихованців з різними рівнями здоров'я і розвитку, вміння співпрацювати з батьками.

Науково-теоретична база актуальності проблеми підкріплена нормативно-правовими документами, а саме: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. № 872 "Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах ", Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2013 року № 607 «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти для дітей з особливими освітніми потребами», наказ Міністерства освіти і науки України № 912 від 01.10.2010 «Концепція розвитку інклюзивної освіти».

Технологія реалізації провідної педагогічної ідеї та її складових

Інклюзивне освітнє середовище складається, перш за все, з відносин між учасниками освітнього середовища, учнями, педагогами та батьками. Ефективність роботи в інклюзивному класі залежить від створення особливого навчального середовища, командного підходу, психологічного та корекційного супроводу, раціонально підібраних стратегій навчання.

Досвід роботи автора з цього питання базується на організації навчально-виховного процесу у класі, де навчається дитина з особливими освітніми проблемами (дитина пересувається на інвалідному візку).

Аналіз сучасної психолого-педагогічної, спеціальної літератури дозволяє окреслити умови забезпечення ефективного інклюзивного навчання дітей з особливими потребами:

- раннє виявлення і корекція вад розвитку;
- психологічна та педагогічна підготовка дитини та її батьків до навчання спільно зі здоровими однолітками;
- тісна співпраця з батьками, надання їм спеціальних дефектологічних знань, педагогічної, психотерапевтичної і консультативної допомоги;
- створення спеціальних умов у класі та школі;
- підготовка учнів з типовим розвитком до взаємодії з особливою дитиною.

Автором розроблено та впроваджено у практику структурно-функціональна модель формування особистісно-зорієнтованого навчального середовища в умовах впровадження інклюзивного навчання» (додаток 1), яка передбачає наступні кроки:

1. Співпраця з дошкільними навчальними закладами.

Мета – своєчасне виявлення контингенту дітей з особливими освітніми проблемами, розробка індивідуальної освітньої траєкторії та дотримання принципу наступності у створення освітньо-корекційного

середовища для задоволення освітніх потреб учнів із особливостями психофізичного розвитку. Співпраця з Чугуївським ДНЗ № 12, де до зарахування у школу навчалася дитина з особливими освітніми проблемами, дозволило ефективно провести адаптаційні заходи з майбутніми першокласниками та їх батьками з урахуванням особливостей інклюзивної освіти.

2. Адаптація навчального середовища.

Навчальне середовище, в якому навчаються учні з особливостями психофізичного розвитку, має бути адаптованим до їхніх потреб. Адаптація передбачає зміни у середовищі, зокрема створення відповідних побутових умов, забезпечення навчально-виховного процесу необхідними технічними засобами та зміни в організації роботи, завдяки яким дитина з особливими освітніми потребами може брати активну та повноцінну участь у заняттях та інших видах діяльності. Класне приміщення було переобладнано відповідно до потреб дитини з особливими освітніми потребами, але разом з цим покращились умови навчання для всіх учнів – встановлені індивідуальні парти для всіх учнів, забезпечено вільний доступ до місць спілкування та ігор. Організація навчального процесу також змінена з урахуванням потреб інклюзивного навчання, розклад занять скорегований відповідно до індивідуального навчального плану дитини з особливими освітніми проблемами. Автором упорядкований та апробований алгоритм дій педагога щодо успішного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку (додаток 3)

3. Створення «мережі підтримки».

Запорукою успішної реалізації інклюзивного підходу є ефективна співпраця вчителів, відповідних фахівців, батьків та учнів. Усі спеціалісти з проблем розвитку дітей є важливими помічниками та партнерами вчителів. У Чугуївському НВК №6 створена своєрідна мережа підтримки. Всі, хто працює з дитиною з особливими освітніми потребами, намагаються максимально використовувати місцеві ресурси для досягнення головної мети – реалізації потенціальних можливостей дитини та підготовки її до самостійного життя в суспільстві. Налагоджена співпраця з фахівцями ПМПК: практичний психолог, логопед проводять заняття за розкладом, який скорегований з урахуванням потреб дитини.

4. Співпраця з батьками.

Батьки є першими і головними вчителями дитини. У процесі навчання всіх учнів дуже важливо враховувати інтереси, пріоритети й турботи сімей, тому ефективним є проведення батьківських зборів для майбутніх першокласників щодо інклюзивного навчання. Батьки дитини з порушеннями психофізичного розвитку працюють в тісному контакті з учителем та іншими фахівцями під час розробки та реалізації навчальних планів, їх адаптації, організації навчального середовища, активно беруть участь у всіх класних святах. З метою постійного включення батьків дитини в освітній процес в соціальній мережі «ВКонтакте» створена закрита група для спілкування та обміну думок, в якій можна отримати всю необхідну інформацію про перебіг шкільного життя. Особливо важливо, що батьки всього класу мають змогу взаємодіють між собою без втручання вчителя, вільно висловлювати власні думки, зокрема з питань впровадження інклюзії. Запорукою добрих стосунків між школою і сім'єю є повага, некритичне ставлення (без критики) і співчуття. Автором упорядковано основні вимоги щодо педагогічної діяльності, зорієнтованої на інтереси сім'ї в умовах інклюзії (додаток 3)

5. Створення позитивної та толерантної атмосфери в шкільному середовищі.

Якщо в класі створено доброзичливу, невимушену атмосферу, якщо тут визнають унікальність кожного (і педагога, й учнів) та підтримують їх, це значно підвищує ефективність навчання. Постійна соціальна взаємодія в різноманітних умовах, за різних обставин, в різних ситуаціях зближує учнів, виробляє емпатію, взаємну прихильність, усвідомлення індивідуальності кожного, відчуття захищеності. Автором апробовані наступні психолого-педагогічні прийоми, які сприяли успішному впровадженню дитини з особливими освітніми проблемами в клас одноліток:

- поширення інформації про засади інклюзивного навчання серед педагогів, батьків, дітей з метою формування дружнього та неупередженого ставлення до дитини з особливими освітніми потребами;
- підготовка школярів з типовим розвитком до навчання в інклюзивному класі: розповідь про дітей з особливими освітніми проблемами повинна бути більш схожа на інструктаж, ніж на занурення в суть

проблем їх однокласника; для дітей початкової школи важливою є чітка інформація про те, як себе правильно поводити;

- коректне використання термінології учителем (бажано використовувати слова і поняття, що не створюють стереотипів: інвалід; людина з обмеженими можливостями; людина з особливими потребами);
- взаємне навчання в якості методу навчання, залучення однокласників до допомоги учню з особливими освітніми проблемами;
- регулярні групові обговорення, щоб школярі могли поділитися своїми ідеями і задати важливі для них питання;
- проведення рольових ігор, психологічних тренінгів – за можливістю, разом з батьками;
- залучення дитини та її батьків до участі у позакласних заходах, подорожах, екскурсіях тощо.

Дослідження динаміки згуртованості дитячого колективу, стану комунікації серед дітей, психологічного клімату та відношення до учня з особливими потребами проводилось за допомогою проєктивних методик, зокрема за методикою КТВ (Колірний тест відносин), яка адаптована до визначення проблем інклюзивного навчання фахівцями ПМПК. Досвід використання методики показує, що в асоціаціях з кольорами дійсно відображаються відносини школярів до значущих для них людей та понять. На початку навчального року ставлення учнів до дитини с особливими потребами було в основному насторожене (68%) та викликало зайву зацікавленість (24%). Наприкінці I семестру майже всі учні виявили доброзичливе, позитивне ставлення та, найголовніше, ввели дитину в коло своїх друзів. Переваги інклюзивного навчання для кожної категорії учасників навчально-виховного процесу (учнів, батьків, педагогів), які було визначено шляхом анкетування та опитування, представлено у додатку 4.

Висновок. Основна мета інклюзії – реінтеграція дитини з особливими освітніми потребами через включення в загальний простір і зміна внутрішнього клімату класу - все більш визнається як незаперечна користь для суспільства. Інклюзивне освітнє середовище складається, перш за все, з відносин між учасниками освітнього середовища, учнями, педагогами та фасилітаторами освітнього процесу. Формування особистісно-зорієнтованого навчального середовища в початковій школі в умовах упровадження інклюзивної освіти дозволяє ефективно вирішувати проблему соціалізації «особливої» дитини, забезпечує впровадження основного принципу

інклюзивного навчання – якомога менше зовнішньої і якнайбільше внутрішньої диференціації. Як результат – забезпечення позитивного емоційного фону дитини з особливими освітніми проблемами, розширення її зони спілкування, встановлення дружніх стосунків з ровесниками, підвищення мотивації до навчання. Сьогодні кожна дитина, якою б вона не була, має право на повноцінне життя в умовах, що забезпечують її гідність, сприяють розвитку впевненості в собі, а також право на особливе піклування, доступ до якісної освіти, відновлення здоров'я, активне соціальне і культурне життя.

Структурно - функціональна модель формування особистісно-зорієнтованого навчального середовища в початковій школі в умовах упровадження інклюзивної освіти

Алгоритм дій педагога щодо успішного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку

Для успішного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку педагог повинен оволодіти необхідними знаннями і навичками:

1. Ознайомитися з анамнезом учня, мати уявлення, які психічні процеси та функції у нього порушені.
2. У процесі навчальної діяльності вивчати динаміку уваги, стомлюваності, темп роботи кожної дитини.
3. Враховувати стан слуху, зору, загальної та дрібної моторики дитини.
4. Навчитися адаптувати навчальні плани, методи роботи, дидактичний матеріал до індивідуальних потреб дітей.
5. Уміти створювати оптимальні умови для спілкування, сприяти налагодженню дружніх стосунків між дітьми, формуванню колективу.
6. Формувати у дітей досвід стосунків у соціумі, навичок адаптації до соціального середовища. Учити дітей з повагою ставитися до товаришів і додержуватися норм поведінки під час взаємодії. Наприклад, комусь можуть бути неприємні часті торкання. Інколи діти можуть ставити ся до товаришів з особливими потребами як до великих ляльок або домашніх тварин. Слід вчити дітей поважати гідність однокласників з особливими потребами.
7. Підготувати дітей класу до того, що поряд з ними навчатимуться учні з особливими потребами, навчити дітей налагоджувати дружні стосунки, щоб діти з особливими потребами відчували себе членами колективу.
8. Сприяти налагодженню дружніх стосунків дітей природним шляхом. Не намагатися силовати дітей до дружби, оскільки такі взаємини мають розвиватися природно. Не приділяти цьому питанню надмірної уваги й не занадто наполягати те на необхідності взаємодії дітей з особливими потребами та учнів із типовим розвитком. Такими діями можна закріпити у свідомості

останніх ідею, що дітям з особливими потребами необхідно допомагати, а не ідею, що слід налагоджувати рівноправні взаємовигідні соціальні стосунки.

9. Демонструвати дітям позитивну соціальну поведінку. Якщо вчитель та інші до рослі в класі ставитимуться до всіх дітей з повагою, учні діятимуть аналогічно. Якщо ж вони бачитимуть грубе або неухажне ставлення дорослих один до одного та до вихованців, ймовірно, що вони наслідуватимуть це під час взаємодії з однолітками. Вчинки говорять більше за слова. Будь-які дії вчителя в класі не лишаються непоміченими й впливають на дітей.

10. Заохочувати дітей до співробітництва й взаємного обміну послугами. Діти мають зрозуміти, що у всіх людей є певні таланти, що всі можуть бути корисні один одному. Потрібно вчити дітей обмінюватися послугами. Це має бути взаємний, а не односторонній процес. Діти з особливими потребами мають не лише отримувати допомогу, а й на давати її іншим.

11. Дати дітям зрозуміти, що допомога має бути доречною. Вчителі часто стикаються з проблемою, коли діти з типовим розвитком намагаються все робити замість своїх товаришів з особливими потребами, їхнє бажання зрозуміле, але така надмірна допомога може призвести до нездорової залежності та нерівності в партнерських стосунках. Високі очікування щодо дітей з особливими потребами сприяють рівним стосункам і взаємній по вазі дітей. Необхідно уважно стежити за поведінкою та сигналами дітей з особливими потребами. У багатьох випадках вони не потребують допомоги своїх товаришів або навіть не бажують її.

12. Вчити дітей співчувати й наголошувати на ідеї соціальної справедливості. Більшість дітей добре розуміє, що є справедливим, а що ні. Вчитель не повинен говорити учням, що дітей з особливими потребами необхідно жаліти, оскільки стосунки, побудовані на жалості, не можуть бути рівними. Необхідно зосереджувати увагу на тому, що у всіх дітей з особливими потребами є власні інтереси, здібності й таланти, якими вони можуть поділитися з іншими.

Основні вимоги щодо педагогічної діяльності, зорієнтованої на інтереси сім'ї в умовах інклюзії

1. Визнання того, що сім'я є елементом стабільності в житті дитини, в той час як педагоги можуть весь час змінюватися.
2. Ефективне співробітництво педагогів з батьками та іншими фахівцями.
3. Регулярний обмін з батьками повною та неупередженою інформацією стосовно їхніх дітей.
4. Запровадження в навчальному закладі політики та системи послуг, які забезпечують сім'ям необхідну емоційну та фінансову підтримку.
5. Розуміння й урахування потреб дітей під час розробки навчальних та інших програм.
6. Заохочення і створення умов для взаємної підтримки батьків.
7. Розуміння унікальності кожної сім'ї, повага до різних методів навчання та виховання дітей, що застосовуються батьками.
8. Турбота про те, щоб послуги, які надаються родинам, були комплексними, скоординованими, гнучкими, доступними і відповідали потребам кожної родини.

**Переваги інклюзивного навчання
(за даними анкетування та опитування)**

Категорія	Зміст
Дитина з особливими освітніми потребами	<ul style="list-style-type: none"> - виникає прагнення наслідувати здорових дітей, досягти кращих результатів у навчанні, творчості, бажання нічим не вирізнитися; - посилюється інтерес до життя, з'являється - додаткова мотивація до навчання; - з'являється можливість розвиватися на рівні зі здоровими дітьми, формуються звички до життя в колективі, зникає відчуття самотності в житті; - створюються додаткові можливості розвитку, - формується почуття ідентичності («Я такий, як інші»); - розвиток комунікабельності; - створюється більше можливостей брати участь у різних видах діяльності; - підвищується позитивна самооцінка; - урізноманітнюється спілкування.
Діти з типовим розвитком	<ul style="list-style-type: none"> - виховуються моральні почуття до інших: повага, співчуття, доброзичливість, прихильність, симпатія; - уміння знаходити підходи в спілкуванні з іншими; - формується розуміння того, що всі діти різні, але всі рівні, незважаючи на фізичні та психічні вади; - з'являється почуття відповідальності за себе та за інших, розуміння того, що є люди, які потребують допомоги, співпереживання, співчуття; - набувається досвід взаємодії з іншими в процесі спільних ігор, навчання, спілкування; - з'являється можливість набуття досвіду моральної поведінки: допомоги, опікування; - виховується здатність цікавитися не лише собою, а й перейматися інтересами інших, брати їх до уваги, розуміти їхні проблеми

Батьки дитини з ООП	<ul style="list-style-type: none"> - з'являється можливість кращого розуміння своєї дитини, її соціальної суті; - з'являється відчуття задоволення від того, що дитина живе повноцінним життям, - мають змогу постійно отримувати інформацію про сильні та слабкі сторони своєї дитини; - переконуються, що навчальне середовище є безпечним для їхньої дитини
Батьки інших дітей	<ul style="list-style-type: none"> - створюються сприятливі умови, коли можна виявити свою моральну сутність (допомогти, підтримати); - складаються сприятливі умови для виховання у своїх дітей практичних умінь виявляти співчуття, милосердя, доброзичливість; - починає руйнуватися егоцентричне ставлення до світу: з'являється розуміння проблем інших, - формується ціннісне ставлення до життя, підвищується соціальна чутливість; - починають більше розуміти сім'ї, де є діти з ООП.
Учитель	<ul style="list-style-type: none"> - створюються умови для постійного професійного вдосконалення (вчитель вчиться на практиці здійснювати індивідуальний підхід, складати індивідуалізовані навчальні програми, апробувати різноманітні методи навчання й виховання, враховувати особливості стилів навчання, здійснювати різнорівневе оцінювання знань дітей, розробляти завдання різного ступеня складності тощо); - з'являються сприятливі умови для ефективного виховання всіх дітей (завжди є можливість створити ситуації, де діти можуть виявити увагу, терпіння, співпереживання); - опанування мистецтва побудови гармонійних взаємин з дітьми: не принизити жалістю, не дозволити образити, «не зіпсувати» підвищеною увагою.